

Ю. В. ВАСИЛЕНКО. ПРАВОВА ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРАВОВІДНОСИН САНАЦІЇ БАНКІВСЬКОЇ УСТАНОВИ

Аналізуються правова природа та особливості правовідносин санації банківських установ. Значна увага приділяється предмету та методам правового регулювання відносин санації банків, досліджуються види даних правовідносин та розглядається питання про їх структуру.

Ключові слова: банківська установа, банкрутство, відновлення платоспроможності, санація банківської установи, комплексна галузь права.

Анализируются правовая природа и особенности правоотношений санации банковских учреждений. Большое внимание уделяется предмету и методам правового регулирования отношений санации банков, исследуются виды данных правоотношений и рассматривается вопрос об их структуре.

Ключевые слова: банковское учреждение, банкротство, возобновление платежеспособности, санация банковского учреждения, комплексная отрасль права.

In this article it has been analyzed the legal nature and the peculiarities of legal relations of bank improvement. The great attention is devoted to pointing out of subject and method of legal regulation of legal relations of bank improvement; the research is intended to identify main types of legal relations of bank improvement and to define their structure.

Key words: bank, bankruptcy, solvency restoration, bank improvement, complex branch of the law.

Розвиток законодавства про банківську діяльність в Україні, яке є запорукою ефективного функціонування банківської системи нашої держави, зумовлює необхідність подальшого здійснення науково-теоретичних досліджень в сфері правового регулювання банківської діяльності. Зокрема, актуальною залишається розробка проблем правової природи віносин санації банківських установ, що насамперед обумовлює важливість встановлення місця правових норм інституту санації банківських установ в правовій системі.

Слід зауважити, що дореволюційна та радянська правова доктрина, як і правова наука України, починаючи з перших років незалежності і до часу прийняття Закону України від 30 червня 1999 р. «Про відновлення платоспроможності боржника, або визнання його банкрутом»¹, не вважали банківську установу особливим об'єктом банкрутства і санації. У зв'язку з цим дослідження питань правової природи банкрутства банків здійснювалося в контексті розробки проблематики банкрутства юридичних осіб загалом.

Представники дореволюційної російської цивілістики визначали конкурсне право як розділ цивільного права, який становить «сукупність положень, що визначають порядок рівномірного розподілу цінності, якою є майно неспроможного боржника, між кредиторами у зв'язку з ймовірною його недостатністю для повного задоволення всіх вимог»².

Г.Ф. Шершеневич також зауважував, що конкурсне право за характером своїх норм поділяється на матеріальне конкурсне право, що є розділом цивільного права, та формальне конкурсне право (конкурсний процес), який має тісний зв'язок з цивільним процесом³.

© ВАСИЛЕНКО Юлія Василівна – аспірантка відділу проблем державного управління та адміністративного права Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України

А.Ф. Трайнін зазначав, що «банкрутство – делікт своєрідний: він складається з двох елементів, з яких один (неспроможність) – поняття цивільного права, інший (банкрутське діяння) – поняття кримінального права. Ця складність змісту банкрутства надзвичайно затемнює його юридичну природу»⁴.

Питання правової природи банкрутства залишається дискусійним і в сучасній юридичній науці. На основі існуючих точок зору, умовно можна виокремити декілька концепцій з приводу галузевої належності інституту банкрутства.

Прихильники першої концепції розглядають інститут банкрутства як комплексний правовий інститут, що сформувався на межі різних галузей публічного та приватного права⁵.

В сучасній юридичній літературі висловлена також небезспірна точка зору, що банкрутство є інститутом приватного права, який регулюється комплексним законодавством: «Законодавство про неспроможність є комплексним і складається із законних та підзаконних актів, що містять норми приватного і публічного права, направлених на врегулювання комплексу взаємопов'язаних в реальній дійсності приватних (горизонтальних) та публічних (вертикальних) відносин, що виникають у зв'язку з неспроможністю особи. Тобто конкурсне законодавство – інститут комплексний, а конкурсне право – інститут приватно-правовий»⁶.

Крім того, в науковій літературі, переважно російській, часто можна зустріти погляд на банкрутство як на самостійну галузь права, що перебуває на стадії формування⁷. Вітчизняні науковці-правознавці також по-різному визначають галузеву належність банкрутства. Наприклад, О.М. Бірюков зазначає, що «інститут неспроможності є одним із складових сучасного цивільного права, важливим інструментом правового регулювання майнових відносин»⁸.

Натомість, Н.І. Тітов розглядає інститут банкрутства як комплексний інститут господарського права⁹.

Найбільш аргументованою, на наш погляд, є точка зору Б.М. Полякова, який вважає право неспроможності (банкрутство) підгалуззю господарського права, в яку входять відносно відокремлені блоки норм – правові інститути – порушення справи про банкрутство, розпорядження майном, санація, мирова угода, ліквідація тощо¹⁰.

Визначення правової природи банкрутства та санації банківських установ ускладнюється тією обставиною, що в процесі банківської діяльності виникають різноманітні суспільні відносини, правове регулювання яких суттєво відрізняється від правового регулювання діяльності загального кола суб'єктів господарювання, яке здійснюється за допомогою норм господарського права.

У зв'язку з цим у вітчизняній та зарубіжній правовій науці відбувається дискусія з приводу того, предметом якої галузі є банківські відносини. Так, прихильники однієї концепції наполягають на тому, що суспільні відносини, які виникають в процесі банківської діяльності, є предметом регулювання самостійної галузі – банківського права [11]. Існує також думка, що основна роль в правовому регулюванні банківських відносин належить фінансовому¹² або цивільному праву¹³. Третя група вчених визначає, що банківські відносини є предметом комплексного правового регулювання, що відбувається за допомогою норм різних галузей права¹⁴.

Відносини, що виникають в процесі банківської діяльності, на нашу думку, є предметом регулювання банківського права як комплексної галузі права. Ця концепція базується на доктрині загальної теорії права, яка обґрунтовує поняття комплексних галузей права і комплексних правових інститутів¹⁵.

Вперше думку про існування основних та комплексних галузей права, які розташовані в системі права в різних класифікаційних площинах, висловив В.К. Райхер¹⁶.

Точку зору про існування комплексних галузей права поділяв і С.С. Алексєєв: «В правовій системі поряд з основними підрозділами, які відокремлюються за юридичними режимами, вираженими в особливих методах та механізмах регулювання, є утворення комплексного характеру, такі як морське право, банківське право, господарське право, страхове право, природоохоронне право»¹⁷.

Правові норми, які регулюють банківські відносини, на нашу думку, входять у комплексне утворення – банківське право. Однак при цьому вони залишаються в основних, первинних галузях права – цивільному, господарському, фінансовому, адміністративному. Нормам банківського права як вторинного, комплексного правового утворення, притаманна певна юридична цілісність. Ці норми, не порушуючи архітектуру основних галузей і не виключаючи з їх складу жодної норми, об'єднуються в особливу спільність, юридичні особливості яких виражаються в особливих принципах, загальних положеннях, окремих специфічних прийомах регулювання, що свідчать про існування спеціального, хоча й не видового юридичного режиму¹⁸.

Для банківського права як комплексного утворення такою специфічною характеристикою є окремий предмет та методи правового регулювання. Предметом банківського права є суспільні відносини, що виникають в процесі створення та припинення банківських установ, а також в процесі здійснення банківських операцій, спрямованих на забезпечення діяльності суб'єктів господарювання та обслуговування фізичних та юридичних осіб.

Загальною ознакою суспільних відносин, які відносяться до предмету правового регулювання банківського права є те, що їхнім обов'язковим учасником має бути банківська установа. Предмет банківського права як комплексної галузі складається з двох різних за методом правового регулювання видів суспільних відносин. По-перше, це – приватно-правові відносини, які виникають в процесі банківської діяльності. Під банківською діяльністю слід розуміти залучення у вклади грошових коштів фізичних і юридичних осіб та розміщення зазначених коштів від свого імені, на власних умовах та на власний ризик, відкриття і ведення банківських рахунків фізичних та юридичних осіб (ст. 2 Закону України від 7 грудня 2000 року «Про банки і банківську діяльність» в редакції від 25 травня 2011 року)¹⁹.

Правові відносини, що виникають в процесі банківської діяльності, характеризуються рівністю їх учасників, вільним волевиявленням при обранні правил поведінки, прямо не заборонених законодавством, позовним порядком захисту інтересів його суб'єктів у суді тощо. В цих відносинах банківська установа виступає як суб'єкт господарювання, що володіє економічною самостійністю та незалежністю від органів виконавчої влади в рішеннях з приводу своєї оперативної діяльності. Правове регулювання цих відносин відбувається за допомогою диспозитивного методу.

По-друге, до предмету банківського права належать відносини сфери публічного права. Це відносини між банківськими установами та Національним банком України (далі – НБУ) як особливим центральним органом державного управління, який реалізує державну грошово-кредитну політику в країні.

Дані правовідносини характеризуються превалюванням публічного інтересу,

юридичною нерівністю їх учасників, верховенством і обов'язковістю рішень НБУ для банківської установи. В правовому регулюванні цих відносин використовується імперативний метод.

Отже, до предмета банківського права як комплексного утворення віднесено різні групи суспільних відносин, кожна з яких регулюється нормами основних галузей права (цивільного, адміністративного, господарського, фінансового) та характеризується своїм власним методом правового регулювання. Групи взаємопов'язаних норм, що забезпечують регулювання окремих однорідних сукупностей банківських відносин, утворюють, в свою чергу, інститути банківського права.

Органічним і важливим складовим елементом структури банківського права як комплексної галузі є правовий інститут санації банківської установи, що складається із законодавчо відособленої групи юридичних норм, яка регулює сукупність однорідних банківських відносин – відносин, що виникають з приводу запобігання банкрутству та відновлення платоспроможності банківської установи, а також задоволення вимог її кредиторів.

Юридичними критеріями виокремлення окремої сукупності норм в інститут санації банківських установ є такі: 1) юридична єдність правових норм, яка характеризується загальними положеннями, правовими принципами, єдністю правового режиму; 2) специфічність правових відносин, що становлять предмет регулювання інституту санації банківської установи; 3) наявність правових норм, що містяться в Законі про банки і банківську діяльність, підзаконних актах НБУ.

Правовідносини, що є предметом регулювання інституту санації банківських установ, є різновидом банківських правовідносин і характеризуються загальними ознаками, притаманними всім видам банківських правовідносин. До таких ознак належать наступні: 1) вони виникають у специфічній сфері економічної діяльності – банківській діяльності; 2) одним із учасників цих правовідносин обов'язково є банківська установа; 3) дані правовідносини мають як публічний, так і приватний характер; 4) правове регулювання цього виду правовідносин відбувається за допомогою поєднання двох методів – диспозитивного та імперативного.

Водночас правовідносини санації мають також специфічні риси та особливості, які дозволяють відокремити їх в окрему групу, що регулюється нормами правового інституту санації банківських установ.

Правовідносини санації банківської установи насамперед характеризуються специфічною метою – це профілактичні та реабілітаційні відносини, метою яких є запобігання банкрутству банківської установи, а також відновлення її платоспроможності за допомогою спеціальних заходів, передбачених законодавством. Якщо правовідносини санації не досягли своєї мети і були вичерпані всі можливості для відновлення платоспроможності банківської установи, тоді виникають ліквідаційні відносини.

Однією із особливостей, що характеризує правовідносини санації банківської установи є те, що правові норми, якими вони регулюються, мають, як правило, імперативний характер, забезпечені примусовою силою держави. За характером впливу на учасників правовідносин санації ці правові норми поділяють на зобов'язуючі, забороняючі та уповноважуючі²⁰.

Переважна більшість відносин, що виникають в процесі санації банків, регулюється за допомогою уповноважуючих правових норм, які надають учасникам

цих відносин повноваження на здійснення певних позитивних дій у встановлених межах. Уповноважуючі правові норми закріплюють міру можливої поведінки учасників правовідносин у виборі конкретних заходів санації в межах переліку, який передбачений законодавством про банкрутство, а також банківським законодавством. Наприклад, керівний орган банківської установи може самостійно та вільно обрати такий захід фінансового оздоровлення як реорганізація, однак він не може змінити тих вимог, яким має відповідати порядок проведення реорганізації банку.

Окрім уповноважуючих норм, в правовому регулюванні відносин санації банківських установ задіяні також зобов'язуючі та забороняючі норми. Зобов'язуючі правові норми регулюють активну поведінку суб'єктів і пропонують в категоричній формі здійснювати певні дії. Наприклад, ст. 75 Закону України «Про банки і банківську діяльність» зобов'язує НБУ в разі істотної загрози платоспроможності банку призначити тимчасову адміністрацію.

Забороняючі правові норми містять приписи не вчиняти певних дій. Так, наприклад, після відкликання банківської ліцензії закон забороняє проводити санацію банку. Уповноважуючі, забороняючі та зобов'язуючі норми є різновидами регулятивних правових норм. Значну роль у правовому регулюванні санації банків відіграють також охоронні правові норми, які передбачають проведення примусової санації в рамках застосування заходів впливу з боку НБУ до банків – порушників банківського законодавства.

Наступною особливістю правовідносин, що виникають при застосуванні процедури санації банківської установи, є поєднання в їх правовому регулюванні норм матеріального та процесуального права.

На даний час процесуальна складова становить істотну частину в правовому регулюванні санації банківських установ. За допомогою процесуальних норм виникають та припиняються матеріальні відносини санації, регламентується порядок застосування процедури санації, а також порядок нагляду та контролю за процедурою санації з боку НБУ. Однак, хоча відносини неспроможності є багатограними, водночас вони характеризуються єдністю, а тому чіткий їх розподіл на матеріальні та процесуальні провести дуже складно. Взнявши це до уваги, можна зробити висновок про те, що правовий інститут санації банків є комплексним правовим інститутом.

Відносини санації встановлюють між учасниками даної процедури юридичний зв'язок організаційного та майнового характеру, що дає підстави для поділу даних правовідносин на організаційні та майнові.

Організаційні правовідносини санації включають: 1) відносини, пов'язані із застосуванням заходів, спрямованих на запобігання виникненню стану неплатоспроможності (пов'язані зі створенням механізму своєчасного виявлення проблем банку та розробкою планів антикризового управління тощо); 2) відносини, пов'язані з підготовкою проведення заходів санації, спрямованих на відновлення платоспроможності банківської установи: а) прийняття рішення про санацію банківської установи з ініціативи керівництва банку чи на вимогу НБУ в рамках застосування заходів впливу на банк в разі порушення норм банківського законодавства та винесення його на розгляд загальних зборів учасників банку; б) розробка плану санації та прийняття його загальними зборами учасників банку; подання плану санації разом з іншими документами в НБУ відповідно до вимог нормативно-правових актів. 3) відносини, пов'язані зі застосуванням санаційних

заходів організаційного характеру (заходи, спрямовані на вдосконалення організаційної структури, підвищення якості менеджменту, звільнення від непродуктивних виробничих структур); 4) відносини, пов'язані з контролем за здійсненням процедури санації.

Майнові правовідносини пов'язані із застосуванням конкретних заходів санації фінансово-економічного характеру, спрямованих на поліпшення фінансового стану банківської установи, відновлення її платоспроможності, а також повне або часткове задоволення вимог кредиторів. Вони являють собою відносини з приводу мобілізації та використання внутрішніх і зовнішніх фінансових джерел оздоровлення банківської установи.

Залежно від характеру зв'язків між сторонами можна виділити вертикальні та горизонтальні правовідносини санації банківської установи. Вертикальні правовідносини є відносинами підпорядкування, вони складаються між банківською установою та НБУ. Як орган державного управління, на який покладено функцію забезпечення стабільності банківської системи України та захист вкладників і кредиторів, НБУ має право зобов'язати банківську установу провести процедуру санації банку у випадках, передбачених законодавством, а також здійснює нагляд та контроль за процедурою санації, ініціатором якої виступає банківська установа. Горизонтальні правовідносини виникають між банківською установою та особами, які беруть участь у фінансовому оздоровленні банку, а також між банківською установою та її кредиторами.

В юридичній літературі дослідження правовідносин традиційно здійснюється з огляду на їх структуру та зміст. В теорії права під структурою правовідносин, зазвичай, розуміють «основні елементи правовідносин (суб'єкти) і доцільний спосіб зв'язку між ними на підставі суб'єктивних юридичних прав, обов'язків, повноважень і відповідальності з приводу соціального блага або забезпечення яких-небудь інтересів»²¹.

Щодо питання про кількість і зміст елементів структури правовідносин, а також про сутність та зміст поняття кожного з її елементів, то воно досі залишається дискусійним. В дореволюційній юридичній науці поширеним був підхід, згідно з яким структура правовідносин є триелементною і включає: суб'єкти, що мають права, об'єкт права, права і обов'язки сторін²². Цю точку зору поділяють і деякі сучасні вчені-правознавці, які, однак, виокремлюючи суб'єктивні права і юридичні обов'язки в якості окремих елементів структури правовідносин, водночас об'єднують їх під назвою «зміст правовідносин»²³.

Триелементна структура, на нашу думку, дозволяє виявити особливості правовідносин найбільш повно, а тому ми поділяємо точку зору, відповідно до якої необхідними структурними елементами правовідносин, в тому числі правовідносин санації, є: 1) об'єкт правовідносин санації; 2) суб'єкти правовідносин санації; 3) зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки) учасників правовідносин санації.

Об'єктом правовідносин санації є банківська установа, особливість правового статусу якої зумовлюється низкою ознак економічного, соціального та правового характеру, які відрізняють банки від інших суб'єктів господарювання. Визначальною ознакою банківської установи, з якою пов'язана специфіка її правового статусу, є публічне значення банківської діяльності та ключова роль, яку банки відіграють в фінансово-кредитній системі держави. З економічної точки зору банківська установа відрізняється від інших суб'єктів господарювання структу-

рою та шляхами формування його капіталу, значно більшою питомою вагою позичкових коштів, грошовим характером більшості зобов'язань, підвищеною чутливістю до різноманітних ризиків. Правовими факторами, що обумовлюють особливості правового статусу банківської установи як об'єкта санації, є спеціальна правоздатність банку, обмежена кількість засобів фінансового оздоровлення, що можуть застосовуватися до банку, а також встановлена законодавством заборона санації банку після відкликання в нього ліцензії.

Суб'єктів правовідносин, які виникають в процесі застосування процедури санації, можна об'єднати у такі групи: 1) Національний банк України; 2) учасники банківської установи; 3) тимчасовий адміністратор; 4) кредитори та інвестори банківської установи.

Правовідносини санації пов'язують їх учасників взаємними правами та обов'язками, які складають зміст даних правовідносин. Саме зміст правовідносин санації визначає, формує поведінку суб'єктів правовідносин санації через кореспондуючі один одному права та обов'язки з метою задоволення їх інтересів.

У широкому розумінні до змісту правовідносин відносять суб'єктивні права, юридичні обов'язки (юридичний зміст) та фактичну поведінку учасників правовідносин (матеріальний зміст). Однак, слід погодитися з точкою зору Харитонової О.І., яка слушно зауважує, що «такий підхід викликає заперечення, оскільки юридичний зв'язок між певними суб'єктами за своєю сутністю є ніщо інше як власне правове відношення за участю цих суб'єктів. З цих міркувань видається більш точним не поділяти зміст правовідносин на матеріальний та юридичний, а вести мову про зміст правовідносин як про єдине поняття, що охоплює суб'єктивні права та обов'язки учасників останніх»²⁴.

Таким чином ключовими елементами категорії «зміст правовідносин» є поняття «суб'єктивне право» та «юридичний обов'язок». В юридичній науці суб'єктивне право, зазвичай, визначається як вид і міра можливої (або дозволеної) поведінки суб'єкта права, що встановлені юридичними нормами для задоволення його інтересів і забезпечуються державою²⁵. Структура суб'єктивного права виражається в єдності трьох його елементів – правомочностей (юридичних можливостей), що надані суб'єкту правовідносин з метою задоволення його інтересів: 1) правомочність на власні позитивні дії (правовикористання), тобто можливість чинити самим суб'єктом фактично і юридичне значущі дії; 2) правомочність на чужі дії (правовиконання); тобто можливість зацікавленої особи жадати від зобов'язаного суб'єкта виконання покладених на нього обов'язків; 3) правомочність звертатися за підтримкою і захистом держави у разі порушення суб'єктивного права з боку правозобов'язаної особи.

Відповідно, юридичний обов'язок визначається як вид і міра належної (або необхідної) поведінки суб'єкта права, що встановлені юридичними нормами для задоволення інтересів правомочної особи і забезпечуються державою. Структура юридичного обов'язку є «зворотньою стороною» суб'єктивного юридичного права і складається із трьох елементів: 1) необхідності зобов'язаного суб'єкта здійснювати певні дії (активні обов'язки) або утриматися від них (пасивні обов'язки); 2) необхідності зобов'язаного суб'єкта реагувати на законні вимоги правомочної сторони (наприклад, обов'язок виконувати умови договору); 3) необхідності нести юридичну відповідальність (зазнавати позбавлення прав особистого, майнового чи організаційного характеру) у разі відмови від виконання юридичних обов'язків або несумлінного їх виконання, якщо суперечить вимогам

правової норми (наприклад, обов'язок боржника платити неустойку за невиконання умов договору)²⁶.

У правовідносинах санації кожен з учасників має свої права та обов'язки, що надані їм Конституцією та законами України, та в сукупності складають правовий статус даних суб'єктів. Права та обов'язки суб'єктів відносин санації залежать від того, до якого типу належать дані правовідносини – регулятивного чи охоронного.

Регулятивні правовідносини пов'язані із встановленням позитивних прав та обов'язків сторін та їх реалізацією. Регулятивні правовідносини активного типу ґрунтуються на зобов'язуючих правових нормах, які, відповідно, встановлюють юридичні обов'язки суб'єктів правовідносин. Відносини пасивного типу базуються на правових нормах уповноважуючого та заперечуючого характеру, вони надають учасникам цих відносин повноваження на здійснення певних позитивних дій або приписують утримуватися від вчинення певних дій.

Наприклад, на учасників банківської установи покладено обов'язок вживати своєчасних заходів для запобігання банкрутству суб'єкта господарювання в межах їх повноважень. Застосування таких санаційних заходів відбувається в межах регулятивних правовідносин.

Однак в разі невиконання цього обов'язку виникають правовідносини іншого типу, а саме – охоронні, що спрямовані на поновлення порушеного правопорядку, на охорону суб'єктивних прав, на застосування санкцій норм права. Однією з сторін таких правовідносин завжди є носій владних повноважень, наділений державою силою примусу – НБУ, який має право застосовувати до порушників банківського законодавства заходи впливу і проводити примусову санацію банківської установи з метою захисту інтересів вкладників банку та забезпечення фінансової стабільності банківської системи.

Підсумовуючи викладене вище, можна зробити висновок, що за своєю юридичною природою правовідносини санації – це відносини, що виникають з приводу запобігання банкрутству банківської установи, відновлення її платоспроможності, а також задоволення вимог її кредиторів та регулюються нормами банківського права як комплексного правового утворення. За характером зв'язків між учасниками вони поділяються на організаційні та майнові, за своєю метою – на профілактичні та реабілітаційні, за суб'єктивним складом – на вертикальні та горизонтальні. Структура правовідносин санації є триелементною і включає, зокрема, об'єкт правовідносин санації; суб'єкти правовідносин санації; зміст (суб'єктивні права та юридичні обов'язки) учасників правовідносин санації.

1. Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 42-43. – Ст. 378.
2. *Шершеневич Г.Ф.* Учебник торгового права /по изданию 1914 г./ – М.: «СПАРК», 1994. – С. 77.
3. Там же. – С. 78.
4. *Трайнин А.Н.* Несостоятельность и банкротство. – СПб., 1913. – С. 56.
5. *Агеев А.Б.* Банкротство в гражданском праве. Проблемы теории: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2000. – С. 6; *Белых В.С.* Концепция банкротства: законодательная модель и реальность // Российский юридический журнал. – 1995. – № 3. – С. 13; *Жилинский С.Э.* Предпринимательское право. – М., 2002. – С. 586; *Основные институты гражданского права зарубежных стран /* Под ред. В.В. Залесского. – М., 2000. – С. 104.
6. *Ярков В.В.* Правовая природа и источники конкурсного производства // Арбитражный и гражданский процесс. – 2002. – № 11. – С. 15.
7. *Белых В.С., Дубинчин А.А., Скуратовский М.Л.* Правовые основы несостоятельности (банкротства). – М., 2001. – С. 22.
8. *Бірюков О.М.* Інститут неспроможності: порівняльно-правовий аналіз. – К.: Видав-

ничий центр «Київський університет», 2000. – С. 164. **9.** *Тітов М.І.* Банкрутство: матеріально-правові та процесуальні аспекти. – Х.: Фірма «Консум», 1997. – С. 22. **10.** *Поляков Б.М.* Право несостоятельности (банкротства) в Украине. – К.: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. – С. 116. **11.** *Банківське право:* Навч. Посібник / Кол. авторів.: Жуков А.М, Іоффе А.Ю., Кротюк В.Л, Пасічник В.В., Селіванов А.О. та ін./ За заг. ред. А.О. Селіванова – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2000. – 384 с.; *Карманов В.* Банківське право України: Навч. посіб. – Х.: Консул, 2000. – 464 с.; *Карманов Є.* Становлення та розвиток банківського права в Україні // Вісник НБУ. – 1999. – № 7. – С. 61-63. **12.** *Ровинский Е.А.* Основные вопросы теории советского финансового права. – М.: Госюриздат, 1960. – 193 с.; *Фінансове право:* Підручник / За ред. Л.К. Воронової. – К.: Консум, 1998. – 496 с.; *Костюченко О.А.* Банківське право. – К., 2000. – 240 с. **13.** *Іоффе О.С.* Обязательственное право. – М.: Юрид. лит-ра, 1975. – 880 с.; *Юридичний словник-довідник* / Під ред. Ю.С.Шемшученка. – К.: Феміда, 1996. – 696 с. **14.** *Качан О.О.* Банківське право. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 288 с.; *Фінансовое право:* Учебник / Под ред. Н.И. Химичевой. – М.: БЕК, 1995. – 525 с.; *Фінансове право:* Навч. посіб. для студентів юрид. вузів та факультетів / За ред. Воронової Л.К – К.: Вентурі, 1998. – С. 15. **16.** *Райхер В.К.* Общественно-исторические типы страхования. – М.–Л., 1947. – С. 190. **17.** *Алексеев С.* Теория государства и права. – М., 1981. – 254 с. **18.** *Відомості* Верховної Ради (ВВР). – 2001. – № 5-6. – Ст. 30. **19.** *Костюченко О.А.* Банківське право. – К.: МАУП, 1998. – С. 4-5. **20.** *Скакун О.Ф.* Теория государства и права: Учебник. – Х.: Консум; Ун-т внутр.дел, 2000. – С. 379. **21.** *Коркунов Н.М.* Лекции по общей теории права. – СПб.: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2003. – С. 184. **22.** *Проблемы теории государства и права:* Учебник / Под ред. С.С. Алексеева. – М.: Юрид. лит., 1979. – С. 253; *Теория государства и права:* Курс лекций / Под ред. Н.И. Матузова и А.В. Малько. – М.: Юристъ, 1997; *Рясенцев В.А.* Основы советского гражданского права. – М.: Юрид. лит., 1987. – 295 с. **23.** *Харитонов О.І.* Адміністративно-правові відносини: концептуальні засади та правова природа: Дис. ... канд. юрид. наук. – Одеса: Одес. нац. юрид. акад., 2004. – С. 92. **24.** *Скакун О.Ф.* Цит. праця. – С.352. **25.** Там само. – С. 352.